

Miskolczy Ambrus

Kísérlet az interetnikus kapcsolatok szabályozására: az első magyar nemzetiségi „törvény”¹

Százötven éve, 1849. július 28-án Szegeden az első magyar népképviselői országgyűlés utolsó ülésén határozatot, más szóval dekrétumot hozott a nem magyar népek nemzeti jogairól. A magyar történetírás némi büszkeséggel hangsúlyozza, hogy ez Közép-Európa első nemzetiségi törvénye, az első modern kísérlet az interetnikus kapcsolatok alkotmányos jogi szabályozására. Már *Szemere Bertalan* miniszterelnök július 28-i körrendeletében büszkén adta hírül a kormánybiztosoknak:

„A nemzetgyűlés a különböző népiségekre nézve egy oly politikának vette meg alapját, melyben a kiengesztelődésnek teljes biztosítékát foglalja magában, oly politikának, melyet Európa követni fog, de példát reá még egy kormány sem adott.”² Ugyanakkor, amikor Clio ítélőszéke elé kerül ez a nagy tett, ezt az indokolt büszkeséget minden történész — a maga mértéke szerint — önkritikával és szemrehányással társítja. Már *Horváth Mihály*, a forradalom és szabadságharc első nagy monográfiájának szerzője, úgy nyilatkozott, hogy ezen törvénynek egyetlen hibája volt: az, hogy későn hozták, és ezt még a magát sovinsztának valló miniszterelnök, *Bánffy Dezső* hú ideológusa, *Jancsó Benedek* is idézte a román nemzeti törekvések elleni munkájában.³ Az egészséges lelkiismeretfurdalás egészségtelen voluntarizmus-sal társult. Ki is alakult a magyar történetírásban az a sejtélem, hogy 1848 tavaszán ilyen törvénnyel elejét lehetett volna venni a véres nemzetiségi polgárháborúnak. Már csak meg kellett találni a hibást, aki miatt mindez elmaradt. A trianoni és azt követő traumák nyomán konzervatívok és kommunisták — természetesen eltérő ideológiai megfontolásokból és eltérő mértékkel mérve — a magyar forradalom kormányát ültették a vádlottak padjára, azon magyar és nem magyar történészek némi mulatságára, akik a jogi aktusnak, mondván, hogy későn született, látszólag nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget. A nacionalizmus természetrajza és a kor embereinek lélektana, mint a nemzetiségi jogbiztosítás elhúzódásának magyarázata — bár mára már elfogadott⁴ — fokozatosan hódított teret. Először a hajdani

nagy kortárs gondolkodó *Eötvös József* helyzetelemzésében, majd az 1960–70-es években az ismert angol *C. A. Macartney* írásaiban,⁵ és jellemző, hogy szinte máig a legterjedelmesebb elemző tanulmányt Bécsben tették közzé, még 1980-ban.⁶

A nemzetiségi határozat ma is élő történeti probléma. Elemzését időszérűvé teszi a közép-európai térség interetnikus kapcsolatainak élő valósága, pluralizmus és unitarizmus, multikulturalitás és kizárólagosság mindennapos szembenállása. Időszérűvé teszi még az a meggyőződés, hogy a múltból lehet tanulni, miközben valamennyien csak viszolygással figyeljük az olyan kísérleteket, amelyek történelmi példákat akarnak felmutatni, nem is beszélve a nemzeti szenvedéstörténettel legitimált üdvtörténetekről.

Először vizsgáljuk meg, milyen jogokat szavatol a szegedi határozat „a haza nem magyar ajkú polgárainak”. Nyelvhasználatot biztosít az iskolában, az egyházban és a közigazgatásban, valamint az igazságszolgáltatásban. A magyar nyelv hegemoniáját már csak „diplomatai” jellege érvényesíti. A magyar nyelv mindenütt használható, de kizárólagosan csak a kormány, az országgyűlés, az igazságszolgáltatás magasabb fokainak, a hadsereg, valamint az országos közigazgatás nyelve. Azokban a törvényhatóságokban — megyékben és városokban — ahol „valamely népfaj az összes lakosság számának felét túlhaladja”, az illető nemzetiség nyelve is használható. Használható még az első fokú igazságszolgáltatásban és a nemzetörségben. Az egyén a hatóságokhoz viszont bárhol anyanyelvén is fordulhat. A mai magyar olvasó némi zavartsággal futhatja át a szegedi határozatot, hiszen a szomszédos országokban élő magyarok számára mást és többet igényel, valamiféle autonómiát, ugyanakkor tudja, hogy a szegedi dekrétumnál kilátásba helyezett jogoknál jóval kevesebb jut nekik osztályrészül. És óhatatlanul kísért a kérdés: miért ilyen későn született a példamutatónak szánt rendezés?

Közhely, de legalább nem ártalmas, ha azt hangsúlyozzuk, hogy a történetész nem arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi miért történt, hanem arra, hogy hogyan és miként? A *miért* kérdésének megválaszolása olyan tudást feltételez, amelynek földi halandó nem lehet birtokában, a *hogyanra* való válasz keresése viszont legalább közelebb visz annak megismeréséhez, hogy egyáltalán mi történt. Milyen hosszú és rövid távú folyamatokba illeszkedik az, amit vizsgálunk? Jelen esetben: az első közép-európai nemzetiségi törvény.

De vajon nem túlozzuk el a szegedi fejlemény jelentőségét, amikor törvényről beszélünk határozat helyett? Nem szépitünk, sőt kozmetikázunk? Hiszen a határozatnak van valami ideiglenes jellege. Ugyanakkor — ne feledjük — a határozat is törvényerejű. A szegedi törvényhozók azért választották „a kormánynak ideiglenes intézkedéseiben utasításul” szóló határozatot, mert a szerbek és románok irányában azt a politikai készséget akarták érzékeltetni, hogy ha ezek kívánják, akkor majd külön törvényt is hoznak — mint ezt a 16. paragrafusban hangsúlyozták. A szegedi határozatot tehát csak alapnak szánták, a további politikai alku és egyezkedések számára. Magától értetődik, hogy a közös harcban való részvételnek, az erőviszonyoknak megfelelően bővítik. A határozat tehát valamiféleképpen nyitott törvény.

Kétségtelen, hogy szükség szülte ezt az alkotmányjogi fejleményt, de alkotói minden szavát alaposan mérlegelték. Olyan ideológiai kitételekre akarták építeni, amely eltér a nemzetiségek egyenjogúságának követelésétől, pedig ez a Habsburg Birodalomban a francia forradalom „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” szolamához hasonló karriert futott be. Olyannyira, hogy a birodalmi kormányzat és az uralkodó is különböző megnyilatkozásaiban felkarolta. Ezt a formulát a magyar politikusok kinevették, politikai nonszensznek tartották, olyan legitimációs elvnek, amelynek érvényesítése óhatatlanul az állami élet káoszához vezet, és eleve ellentmond az osztrák kormányzat birodalmi egységet és nagyhatalmi állást célzó célkitűzéseinek. Hiszen a nemzetiségi elv maga volt a teljes nemzeti önrendelkezés iránti igény, amelynek érvényesítése a Habsburg Birodalom egységét veszélyeztette. A gráci egyetem államjogi professzora, *Ludwig Gumplowicz* 1879-ben a nemzetiségi és nyelvhasználati jogokról írt klasszikus munkájában a harminc évvel korábbi magyar megnyilatkozásokkal egybehangzóan értékelt: „Az ily módon követelt egyenjogúság szigorú és következetes érvényesítése a közéletben a legsúlyosabb jogsértésekhez vezetett volna Ausztria legmagasabb helyet elfoglaló nemzetei és néptörzsei ellenében”.⁷ Mert ha például a nemzetiségeket — úgymond — egyenjogúsítják, akkor a nyelvi-etnikai többség a kisebbséget, annak ellenére, hogy ez gazdaságilag erősebb, politikai eszközökkel maga alá rendeli, és így intézményesül a társadalmi és nemzeti bosszú. Gumplowicz eszménye egyébként az erők szabad játékát biztosító liberális állam volt, amely a Habsburg Birodalom esetében hasonló egy hatalmas edényhez, amelybe különböző, egymásban nem oldódó folyadékokat öntenek, és azok aztán fizikai tulajdonságaiknak megfelelően helyezkednek el. Így minden „valós szellemi hatalomnak megvan a megfelelő joga”. Jog és hatalom egyensúlya szinte fizikai törvényszerűség, mert: „szabad fejlődésnél a természetes korrekció nem sokáig várta magára”. A gráci professzor úgy vélte, hogy a magyarok Szegeden a kisebb nemzeteket az osztrák politikára adott válaszként emancipálták.⁸ Kérdés, nem olvasta a magyar nemzetiségi dekrétumot, vagy nem akarta észrevenni, hogy az ő által helyeselt fejlődés-formulát a magyarok alkalmazzák először a törvényhozásban?

A birodalmi vezetés egyébként vigyázott arra, hogy amennyire lehet, megkerülje a nemzetiségi elvet. 1849 tavaszán már nem is hagyta, hogy a Bécsből Kremsierbe telepített parlament befejezze alkotmánytervét, hanem — mintegy érzékeltetve, hogy a népszuverenitást nem ismeri el — maga tett közzé egy olyan alkotmányt, amely soha sem lépett életbe. Ez a márciusi alkotmány 5. paragrafusában azt hangsúlyozta, hogy „Valamennyi néptörzs egyenlő jogú és minden néptörzsnek sérthetetlen joga nemzetisége és nyelve megtartása és ápolása”. A nemzetiségek egyenjogúságának érvényesítését csak a 71. paragrafusban helyezte kilátásba, természetesen Magyarországon, nem annyira, hogy a nem magyar népeket megjutalmazza, hanem inkább azért, hogy a magyar népet megbüntesse. A magyar politikusoknak igaza volt, hogy a szépen hangzó egyenjogúság-formulát csak eszköznek tekintik a birodalmi vezetők,⁹ Viszont 1849 nyarán az osztrák és orosz előrenyomulás miatt is rá kellett döbenniük, hogy komolyan kell venni, ellensúlyozni kell. Így foglalták be a szegedi határozat első pontjába azt, hogy „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőkben ezennel biztosítatik”.

A fejlődés-formula nem magyar találmány. 1848 júniusában a frankfurti országgyűlésen összeállított alapjogok tervezetében jelent meg először a 47. paragrafusban: „Németország nem német nyelvű néptörzsökeinek népiségi fejlődése biztosítatik, nyelvük egyenjogúsága, ameddig területeik terjednek, az egyházban, az oktatásban, az irodalomban, a belső igazgatásban és jogszolgáltatásban.”¹⁰ Aligha kétséges a magyar formula: „a nemzeti szabad kifejlődés”, többet jelent, mint „a népiségi fejlődés”. Ugyanakkor eléggé körvonalazatlan és kétértelmű ahhoz, hogy magyar és nem magyar érdekeket össze lehessen hangolni. A nemzetiségi határozat már eleve érdekegyeztetés révén született.

A szegedi nemzetiségi határozat nem egyszerűen csak a magyar politikusok műve, létrejöttében románok játszottak tevékeny, sőt döntő szerepet. Nemcsak a román nemzetiségű országgyűlési képviselők. (Egyikük, *Eftimie Murgu*, június 28-a után azonnal az Érchegység felé vette útját, hogy a magyarok ellen harcoló románokat a magyarokkal való közös harcra vegye rá.)

A szegedi határozat szerves előzménye a magyar–román békítési tervezet, amelyet július 14-én írt *Kossuth Lajos* kormányzó és román részről: *Nicolae Bălcescu*, valamint *Cezar Bolliac*. Számunkra különösen Bălcescu állásfoglalásainak változása tanulságos. 1847-ben már nyíltan hirdette — igaz Párizsban — olyan román állam kialakításának szükségét, amely a Habsburg Birodalomhoz tartozó román lakta területeket is magában foglalja. 1848 tavaszán valamiféle „svájci típusú konföderáció”-nak szerette volna megnyerni a magyar kormányt. Ezen elképzelés alapja: a magyar és a román nép elszigeteltsége a szláv és a germán tömb között. Azt a vágyat foglalta magában, hogy Magyarország a pánszlávizmus elhárítása érdekében az erdélyi és magyarországi románoknak messzemenő kollektív jogokat ad, és ezzel nemcsak együttműködésüket biztosítja, hanem a két dunai román fejedelemség szövetségét is. Az erdélyi románok számára azonban vonzóbbnak látszott a Habsburg Birodalom federalizálása. Jellemző, hogy a havaselvi román megbízottak is inkább a magyarelleses erőkkel működtek együtt. Maga Bălcescu is úgy vélte 1848 őszén, hogy a habsburgiánus román népfelkelés nyomán az ausztriai románok olyan területi autonómiát alakíthatnak ki, amely egy lépés a nagy román nemzeti egység felé. A magyar katonai sikerek láttán azonban inkább a többet ígérő forradalommal való szövetség igénye kerekedett felül. Nem mondott le a nemzeti egység igényéről, de úgy vélte, a közös harc a cári Oroszország és Ausztria ellen jobban szolgálja a román nemzeti érdekeket. Ezért bámulatos szívóssággal tárgyalt Kossuthtal, amíg el nem érte célját, és nem hozták tető alá a megbékítési szerződést, az ún. *Projet de pacification* amely a nemzetiségi határozat modellje lett. Hiszen miután ez a szerződés kimondta a román „külön népiség” elismerését, a gyakorlati rendelkezéseket annak előrebocsátásával rögzítette, hogy „a magyar kormány óhajtván minden a Magyarhonon kiegészítő részét képező népiségek szabad kifejlődését, a románok részére a következő népiségi biztosítékokat engedményezi”, azokat, amelyeket a nemzetiségi határozatból már ismerünk.

Némi forradalmi machiavellizmus jellemezte mindkét szerződő felet. A román fél is a magyarhoz hasonlóképpen kereste a képlekeny formákat, és ezért fogadta el a magyar eszmei kezdeményezést. Mert ami a *Projet* magyar változatában népiség, az a franciában *nationalité* = nemzetiség. A szabad

fejlődés pedig ugyancsak magában foglalhatta az elszakadás jogát, miközben ennek szándékát a román fél természetesen tagadta, és a szerződéssel egyben le is mondott róla. Politikusoktól nem is várható el, hogy szem elől veszítsék: a politikában alapvetően az erő számít. A kérdés, mire használják? A fogalmazás képlékenysége mindkét fél érdeke volt, annál is inkább, hogy saját radikálisait is megnyugtassa. De a legfontosabb szempont az volt, hogy a közös ellenség elleni harcban szerzett érdemek alapján akartak egymás között osztozkodni. Ezért mindkét fél eleve tisztában lehetett azzal, hogy az egymással való versengésnek és egymás kijátszásának határai vannak. Annál is inkább, mert sokakban tudatosult, hogy egymás kiirtása lehetetlen, és öngyilkossági kísérlet. Igaz, már 1848 nyarán is figyelmeztették magyarok és románok egymást az egymással való nyílt szembefordulás káros következményeire, mégis a tragédia bekövetkezett. A hatalmi ösztön győzött — mint általában a politikában.

Vajon ezek után nem öncélú szellemi játék a papíron maradt szép eszmék és szavak fogalmi elemzése? Nem öncélú-e a szimbolikus térben való kalandozás? Nemcsak valamiféle idézetháború, amikor például magyar történészek román bűnbánó és önkritikus nyilatkozatokat idéznek, és fordítva? És így nemcsak egymást bosszantjuk ünnepi alkalmakkor? — természetesen a kötelező képmutatással. Ha a lényeges kérdésekre keressük a választ, akkor nem a magunk eszme- és érzelmvilágát kell a kor embereire vetíteni, hanem az övéket elemezni, ideológiai sémáinktől mentesen.

Nem egyszerűen *Hajnal István* érdeme, hogy 1952-i figyelmeztetése ma is még oly sok vonatkozásban aktuális: „A történetírás mindinkább elfeledte egyedül igaz és kötelező módszerét: hogy igyekezzék bensőleg átélni az időket, amiket meg akar eleveníteni.”¹¹ A forradalom privilegizált esemény: térről és időről kialakított képzetek radikálisan megváltoznak, amikor vágyak valósággá válnak, és aztán vágyak és valóság között elmosódik a határ, még akkor is, amikor az ellenforradalmi megtorlás már véres tivornyáját üli. 1849 júliusának végén lehetett sejteni a közelgő véget, de még nem volt biztos, hogy az mikor és miként következik be. Palmerston például közvetíteni akart, és augusztus elején éles hangú üzenetben szeretne volna Ausztriát a magyarokkal való kiegyezésre bírni. Ki láthatta előre, hogy Dembinski, az új katonai fővezér a magyar sereget mészárszékre viszi? És így az észak felől levonuló Görgeinek, aki átvette a fővezérséget, diktátorként csak a fegyverletétel marad mint az egyetlen ésszerű lépés. De ezt követően is még Szemere Bertalan, a minapi magyar miniszterelnök, még a Bem vezetése alatt kifejthető további fegyveres ellenállás híve volt. Minde mellett okkal feltételezték osztrák történészek, hogy a magyar fél a vereséget érezve, a nemzetiségi törvénnyel kellemetlen örökséget akart Ausztriára hagyni,¹² ugyanakkor alapot biztosítani a nem magyar politikai erőkkel való — kényszerű — együttműködés számára.

A nemzetiségi törvény rendhagyó mozzanat, de nem politikai szeszély szülötte. A kérdés az, hogy a pillanat szorítása és a forradalmi messianizmus pillanatnyi eufóriája miként fonódott össze már olyan korábban felbukkanó mozzanatokkal, amelyek mintegy előkészítették a szegedi nemzetiségi határozatot? Melyek voltak azok a korábbi nemzetiségpolitikai elképzelések, amelyek ezen törvényhozói fejlemény előzményének tekinthetők? Hogyan fejlődött a másik féllel szembeni nemzeti tolerancia gondolata?

A magyar liberálisok a francia nemzeti modellt követték. Ez pedig az egy nemzet, egy állam, egy nyelv eszménye volt. Ezért amikor a jobbágyfelszabadítás gondolatát 1830 után a magyar liberálisok politikai programként vetették fel, többen is a magyar nyelv elsajátítását szerették volna feltételként kitűzni. A magyarosítás célkitűzését azonban a várható és kibontakozó ellenállás miatt a magyarosodás elősegítésének igénye váltotta fel. A közélet magyarnyelvűségéért mindent megtettek, a magánélet tisztelbentartását hangsúlyozva. Múlt és jelen tapasztalatai egyaránt erre ösztönöztek. A magyar nemesség maga is soknemzetiségű alakulat volt, ugyanakkor olyan testületi szellem hatotta át, amelyet a modern nemzet számára tartottak kívánatosnak. Hunyadi Jánosról tudták, hogy román származású volt, mégha sokan az ellenkezőjét bizonygatták. A román kisnemesi tömegek pedig inkább a magyar arisztokrata és középnemes példáját követték, mintsem a magyarral szemben román nemzeti célokat valló román értelmiségit. A zsidók pedig az emancipáció ígéréteiben bizva lelkesen tanultak magyarul, és azonosultak a magyar szabadság ígéréteivel. A magyar etnikum a Kárpát-medencében nem érte el az összlakosság felét, de a magyar liberálisok és konzervatívok iránti politikai lojalitásban a lakosság abszolút többsége osztozott. Persze szó sem lehetett mindennapos népszavazásról — hogy Jules Renan azon formulájára emlékeztessünk, mely szerint a nemzet mindennapos népszavazás. De a magyar liberálisok nem is a lakosság nemzeti ellenállásától tartottak, hanem attól, hogy a kormányzat a jó császár vagy jó király mítoszával élve legitimálja az elégedetlenséget, és akkor szabadul el a pokol: „a tömegek lázadása” — hogy Ortega y Gasset divatos, ám visszemenőleg is érvényes kifejezésével éljünk. A nemzetté válást a magyar liberálisok jogkiterjesztésként hirdették meg, összekapcsolva a nemzeti önfeláldozás ethoszával: a nemes lemond kiváltságairól és a jobbágyot beemeli az alkotmány sáncaiba, és mindketten mint öntudatos polgárok védik a hazát — jogokban és kötelességekben egybeforrva. A nagy jövő álma és a nemzeti megsemmisülés lehetősége a modern alkotmányos állam kiépítésének szívós küzdelmével társult. Félelem és remény, szorongás és magabiztosság a kortárs lelkiiség alapvonása. 1848 a legjobb példa.

Amikor a Népek Tavasza a magyar liberálisok számára páratlan lehetőséget kínált programjuk megvalósítására, a külföldi alkotmányok példáját követve nemzetiségi jogokról hallgattak a törvényekben, holott az 1847-i Ellenzéki Nyilatkozat a nem magyarok kiméletéről is szólt. Az 1848-i áprilisi törvények előbeszéde viszont „az összes magyar nép”-ként említette az ország lakosságát, és kötelezővé nyilvánította a magyar nyelv használatát a vármegyékben. 1848 tavaszán a szerbekkel, akik korábbi privilégiumaikra hivatkozva területi autonómiát akartak, polgárháborúba is keveredtek. A horvátokkal való fegyveres konfliktus sem várattott magára, bár 1848 nyarának végén Horvátország teljes különállását elismerték volna. A magyarországi románok, mivel a szerbek egyházi nyomásától szabadulni akartak, a magyar kormányhoz zömükben hűek maradtak. A szlovák értelmiségiek mozgalmainak állami erővel elejét vették. 1848 májusára a Bánság szerbek lakta része és Erdély valamiféle puszkaporos hordóvá változott. Az erdélyi román értelmiségi hangadók nemzeti jogaik elismerése fejében akartak tárgyalni Erdély és Magyarország egyesüléséről, amelyet az utolsó erdélyi diéta lelkesen proklamált. Erdély jelentőségét megemelték a körülmények. Az

ország rész maga a rendi nemzetek szövetségére épült. Elvben példa lehetett volna egyes erdélyi románok és ugyancsak erdélyi német liberálisok által programszerűen hirdetett svájci államszervezetre, de a valóságban ellenpélda lett.

Erdély élő példával szolgált, hogy mit jelent a nemzetek egyenlősége.¹³ Itt ugyanis országos hivatalokat és a megyei tisztségeket a három rendi nemzet: a magyar, a székely és a szász, valamint a négy törvényes vallás: katolikus, református, lutheránus és unitárius jelöltjei között osztották el. Főtisztségekre például 12 jelöltet választottak, és az udvar azt nevezte ki, aki neki megfelelt. A megyékben is ennek megfelelően állítottak jelölteket. A bonyolult politikai aritmetika inkább kontraszelekcióhoz és a kormányzati akarat érvényesüléséhez vezetett. És a kortársak úgy érezték, ez állandó belső feszültség és elkülönülés forrása. Erdély hét fő bűneként aposztrofálták ezt a rendi alkotmányt. A katolikusokat preferálta a központi hatalom, ami csak ingerelte az erősen református liberális elitet, a lutheránusokkal együtt az unitáriusokat háttérbe szorították, úgyhogy nem véletlen, az unitáriusok köréből kerültek ki a legradikálisabb politikai elmélet hívei és hordozói. A tartomány lakosságának abszolút többsége román volt, román többségű volt maga az államot az államban alkotni akaró Szászföld lakossága is. Román többségűek voltak a vármegyék. A románok a politikai hatalmat az etnikai aránynak megfelelően szerették volna megosztani. De gondoljuk el, hogy a kortársak számára milyen politikai képtelenség, hogy egy szilárd anyagi háttérrel nem rendelkező értelmiségi garnitúra veszi át a közigazgatást a viszonylag jómódú megyei nemesség ellenében, miközben nemzeti lojalitásuk egyáltalán nem azonos. Az hogy a nem magyar mozgalmaknak nem volt olyan földbirtokos és polgári társadalmi bázisa, olyan társadalmi és politikai inkongruenciát jelentett, amely nemzeti és politikai strukturális bizalmatlansággal járt, ha magyarok és nem magyarok kerültek egymással szembe.

Az ideológiai térben, amikor a mindent vagy semmit pszichózisa érvényesül, nincs kompromisszum. Jellemző erre a gyakorlati érzékkel is megáldott Wesselényi Miklós magatartása 1848 júniusában. Ő, aki már 1843-ban hangot adott valamiféle nemzetiségi törvény igényének, leghatározottabban elutasította Szász Károly nagyenyedi tanárnak azon törvényjavaslat-tervezetét, mely a románt mintegy történelmi jóvátételként negyedik nemzetként ismerte volna. Attól tartott, hogy Magyarország nem egyesül egy ilyen az ottani nem magyar törekvések számára is precedensként szolgáló Erdéllyel. Ugyanakkor a pánszláv összeesküvések és román fegyveres készülődések hírére felvetette kisebb, etnikailag egységesebb Magyarország kialakításának lehetőségét, méghozzá lakosságcserével, a második legnagyobb magyar etnikai tömb: a Székelyföld lakosságát mozdítva el szülőföldjétől, hogy helyet cseréljen az Alföld peremén élő románsággal, miközben még annak lehetőségét sem zárta ki, hogy a szászok is ebbe az új Magyarországra települnek át. A társnemzetekből álló államot román kortársak vallották programként, miközben olyan nemzeti ideológiát vallottak magukénak, amely egyoldalú nemzeti hegemóniát vallott célként, és a vérmesebbek még azon sem törték a fejüket, hogy a nem románokat asszimilálják...

Erdély élő példája volt annak, hogy a modern nemzeti eszmével járó kizárólagosság mennyire abszurd. Mégis paradox módon, ahogy a vallásbéke

hazája lett a XVI. században, a XIX. században a nemzeti béke lehetősége is fel-felvillant. A szegedi nemzetiségi határozat előképe itt jelent meg a leg-pontosabban az ún. unió bizottság munkálataiban. Ezt a bizottságot még 1848 nyarának elején a kolozsvári országgyűlés jelölte ki, hogy a Magyarországgal egyesült Erdély sajátos viszonyait törvényesen rendezze, Szemere Bertalan belügyminiszter aztán újabb román póttagokkal egészítette ki. Szeptemberben összeállított törvényjavaslatai példamutatóak lehetnek volna, ugyanis — ahhoz az alapelvhez tartva magukat, hogy létező jogokat nem számolnak fel — elismerték azt a jogot, hogy a szászöldi törvényhatóságokban továbbra is német legyen a hivatalos nyelv, mint ezt az 1846—1847-i erdélyi diéta is törvénybe foglalta, és ennek analógiájára elismerték a román nyelvhasználati jogot: „ahol románok is feles számmal vesznek részt a tanácskozásban, románul is szabad leszen fölszólalni”. Ez elvi-ideológiai áttörés. Gondoljunk arra, hogy még 1849 nyarán is a magyar fél a szerbekkel való tárgyalások során is csak az egyházi, iskolai és községi anyanyelvhasználatot akarta elismerni még. Hatalmas vitát kavartak volna 1848 őszén az uniós bizottsági javaslatok, ha az országgyűlés elé kerülnek. Sikerük esélyeit latolgatni utólagos spekuláció. Fontosabb az, hogy az erdélyi politikai elitek egy része még békés feltételek között megtette azt a döntő minőségi lépést, amire csak 1849 júliusában került sor. Mindez példa arra, hogy az ideológiai formákat lehet az élet igényeihez igazítani, ha az érdekelt felek egymással való tárgyalásra vannak szorítva, hiszen a személyes érintkezés ellensúlyozza az ideológiai kényszerképzeteket. Gondoljunk el, miként lehet egyenjogúság a nemzeti, etnikai és társadalmi inkongruencia világában. Permanens polgárháború, vagy arra való készülődés. A nemzeti fejlődés formulája minden képlekenysége ellenére, vagy éppen azért ideológiailag a kompromisszumra ösztönöz. (Egyébként az osztrák kormány és az uralkodó is példálózott a nemzetiségek szabad fejlődésének ígéretével, de az egyenjogúságot aztán lelkesebben karolta fel, nyilván, mert jobb eszköznek tartotta, és az egyenjogúság-formula nem emlékeztetett a frankfurti alapjogok nyilatkozatára, egyszóval: a forradalomra.¹⁴) A külső körülmények meghatározó ereje abban rejlik, hogy tárgyalásra és egyezkedésre szorít, vagy pedig a szembenállást polgárháborúvá fokozza.

1849 nyarán az európai szolidaritás reményében tette meg a magyar kormány a nagy lépést. Forradalom volt ez a forradalomban. Vivmányai nem léphettek életbe, mégis éltek és hatottak. A szegedi határozat az 1860-as években hallgatólagosan is precedens volt. Nem illett beszélni róla, de már azért is törvényt kellett hozni a nem magyarok nemzetiségi jogairól, hogy az a forradalomra hivatkozókat gyengítse. 1868-ra a magyar törvényhozók kövérebbek és higgadtabbak, cinikusabbak és bölcsőbbek lettek. Már nem a nemzetiségek nemzeti fejlődéséről hoztak törvényt, hanem a nemzetiségek egyenjogúságáról. Ezt az egyenjogúságot úgy határozták meg, hogy ne legyen sok köze az egyenjogúsághoz, viszont olyan nyelvhasználati jogokat engedtek, amelyek nem egy vonatkozásban még kedvezőbbek voltak a nem magyarok számára, mint az 1849-i rendelkezések. Aztán egyre kevésbé tartották be azt. Így amikor ezt a törvényt tető alá hozták, az érdekelték nem fogadták el, később, amikor nem tartották be, akkor már követelték az érvényesítését. A két világháború között a kisebbségi magyar politikusok példálózgattak vele. Hiszen amellett, hogy kisebb-nagyobb engedményeket

biztosított, egy nagy erénye volt: ellentmondásosságával is a nemzetiségi egyéni jogait biztosította. A magyar állam éppen a megyei autonómia miatt a nemzetiségi autonómiába foglalt igények egy részét is kielégíthette volna. Ugyanakkor a magyarországi nemzetiségi törvények tapasztalatai tovább éltek a történelmi Magyarország feldarabolása után is. A gyulafehérvári román nemzeti gyűlés például annak hangsúlyozásával helyezett kilátásba nemzetiségi jogokat, hogy: „Teljes nemzeti szabadságot valamennyi együtt-lakó nép számára.” A történelem keserű tapasztalata, hogy a balkáni módon francia mintára centralizált Románia elitje még a kisebbségi szerződést sem akarta elismerni...

A szegedi nemzetiségi határozat a magyar—román megbékítési szerződés kiterjesztése a többi nem magyar népre. Mint a nagy történelmi teljesítmények, nem pusztán egy nemzet alkotása. Szerzői évszázados magyar államjogi hagyományokhoz hűen mérlegelték a modern nacionalizmussal születő magyar és nem magyar nemzeti igények egyeztetési lehetőségeit, miközben az európai fejlődés követelményeihez próbáltak igazodni, annak tudatában, hogy olyan lépésre szánják el magukat, amelyre akkor európai törvényhozás nem adott példát. Múlt, jelen, jövő találkozott 1849. július 28-a nagy dokumentumában?

Ha akarjuk, ha nem, a szegedi nemzetiségi határozat örökség. Kérdés, mikor akarjuk, mikor nem? Úgy látszik, olykor terhes, mert amikor néhány éve nagy európai asszisztenciával megszülettek az alapszerződések, és a tömegkommunikáció a történelmi megbékélés programját hangoztatta, akkor az 1849-i fejlemények említését gondosan kerülték, mintha csak nyomasztotta volna a feleket. Mikor egyik román vátrás barátomat megkérdeztem, hogy miért nem beszélnek erről a mi vezetőink, úgy nyilatkozott: biztos nem tudják, mondjam meg nekik. Dehát akkor nálunk Antall József miatt éppen „haragudtak” a történészekre, az ismert vátrás polgármester pedig éppen a szóban forgó kedves barátom, azaz elvtársa tanácsára olyan emléktábla avatására készült, amely azt hirdette, hogy a magyarok milyen sok románt gyilkoltak le. Azóta persze avattunk már Szegeden is. De nem tagadom, olyan korba vágyom, amelyben a nemzetiségi törvény szabadságot biztosító szellemét nem emléktábla örökíti meg, hanem élő valóság, de addig még sokat kell beszélni róla, és őszintén. A történészek talán ezt inkább megengedhetik maguknak. Fedezetük nem a csapongó fantázia, hanem a múlt tanúsága. Különös játéka azonban a történelmi emlékezetnek, hogy éppen a globalizáció irányítja a figyelmet történelmi örökségünk egy-egy lényeges sajátosságára, jelen esetben a nemzeti béke nagy szimbolikus tetteire. Először még az 1950-es években a proletár internacionalizmus kényszerített megemlékezésre, valamiféle elvont kényszerkonszenzus jegyében ítélve elevenek és holtak fölött. Most 1848—49 százötvenedik évfordulójának alkalmával került 1849 júliusa az érdeklődés homlokterébe. Biztató fejlemény, hogy a bűnbakkeresés immár elmaradhat. Miután felépültek a nemzetállami Bastille-ok, az idő megszépítette a soknemzetiségi alakulatokat, amelyeket akkor Bábelként marasztaltak el. Isten megbünteti, akik sokat akarnak; de nem jobb, ha Isten büntet, mintha a Sátán jutalmaz?

JEGYZETEK:

- 1 A szekszárdi „Interetnikus Kapcsolatok Közép-Európában — Erdély”. Írók, politikusok, nagykövetek VIII. találkozásán 1999. szept. 24-én elhangzott előadás bővített változata.
- 2 *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Szerk.: *Hermann Róbert — Pelyach István*, Bp. 1990. 574 o.
- 3 *Jancsó Benedek*: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota, II. Bp. 1899. 766 o.
- 4 *Arató Endre*: Egykorú demokratikus nézetek az 1848—1849. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról. Bp. 1971.; *Spira György*: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon. Bp. 1980.; *Varga János*: Románok és magyarok 1848—1849-ben. Bp. 1995.; *Gergely András*: The Hungarian Nationalities Act of 1849. in *Geopolitics in the Danube Region*. Ed. *Ignác Romsics — Béla K. Király*, Budapest, 1999. 41—58. o.; *Szász Zoltán*: A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Hg. *Szabad György*, Bp. 1998. 317—318. o.; *Miskolczy Ambrus*: A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben. Budapest, 1999.
- 5 C. A. *Macartney*: Das ungarische Nationalitätengesetz vom Jahre 1868. Der österreichische—ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen. Hg. *Peter Berger*, Wien—München, 1967, 230 o.
- 6 *Ludwig Gogolák*: Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. Der Habsburgermonarchie. III. Hg. *Adam Wandruszka — Peter Urbanitsch*, Wien, 1980.
- 7 *Ludwig Gumplowitz*: Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich—Ungarn. Innsbruck, 1879, 226
- 8 *Gumplowitz*, i. m. 243. o., 106. o.
- 9 *Gerald Stourzh*: Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848—1918. Der Habsburgermonarchie. III. Hg. *Adam Wandruszka — Peter Urbanitsch*, Wien, 1980. 1205.
- 10 *Gerald Stourzh*: Die Gleichberechtigung der Nationalitäten und die österreichische Dezember-Verfassung von 1867. Der österreichische—ungarische Ausgleich von 1867. Vorgeschichte und Wirkungen. Hg. *Peter Berger*, Wien—München, 1967, 193. o.
- 11 *Hajnal István*: A Batthyány-kormány külpolitikája. Bp. 1987. 23. o.
- 12 *Anton Springer*: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden 1809, I. Leipzig, 1865. 752
- 13 Az erdélyi fejleményekre: *Miskolczy Ambrus*: Erdély a reformkorban (1830—1848), Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848—1849). In *Erdély története III*. Főszerk. *Köpeczi Béla*, szerk. *Szász Zoltán*, Bp. 1986, 1987, 1988. 1193—1424. o.
- 14 *Stourzh*: Die Gleichberechtigung der Volksstämme, i. m. 987. o.